

Co z tym nieużytkiem?

Agnieszka Godycka-Ćwirko, stażystka w ZPKWŁ OT PKWŁ

Krajobraz rolniczy rozciąga się zwykle na wielkich powierzchniach, które przeznaczone są pod gospodarkę rolną niemalże w całości, natomiast niewielkie fragmenty tego terenu, które do użytkowania rolnego się nie nadają, tworzą tak zwane nieużytki. Według ewidencji są to grunty zakwalifikowane jako tereny nieprzydatne do produkcji rolnej i leśnej oraz niewykorzystywane do działalności gospodarczej. Występują na nich gleby V i VI klasy bonitacyjnej, a więc uznawane są za grunty nieproduktywne. Użytki wyłącza się z pod produkcji rolnej przede wszystkim ze względu na złe uwarunkowania fizykochemiczne, geomechaniczne, wodne, a także zanieczyszczenia środowiskowe. Niepotrzebne ludziom, a zwłaszcza rolnikom nieużytki mają jednak swoje drugie oblicze i według niego nazwane zostały użytkami ekologicznymi.

Z punktu widzenia prawa, zgodnie z ustawą o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 r. „użytkami ekologicznymi są zasługujące na ochronę pozostałości ekosystemów mających znaczenie dla zachowania różnorodności biologicznej – naturalne zbiorniki wodne, śródpolne i śródleśne oczka wodne, kępy drzew i krzewów, bagna, torfowiska, wydmy, płyty nieużytkowanej roślinności, starorzecza, wychodnie skalne, skarpy, kamieńce, siedliska przyrodnicze oraz stanowiska rzadkich lub chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów, ich ostoje oraz miejsca rozmnażania lub miejsca sezonowego przebywania”. Tworzenie użytków ekologicznych służy przede wszystkim ochronie niewielkich powierzchniowo obiektów cennych przyrodniczo, które nie mogą być zakwalifikowane, jako rezerwat przyrody ze względu na ich małą powierzchnię.

Pojedyncze drzewa mogą stanowić schronienie i dom dla zwierząt. Fot. K. Krakowska

Jeszcze inny punkt widzenia na temat nieużytków przedstawiają przyrodnicy, dla których każda niewielka przestrzeń, różniąca się od otaczającego krajobrazu, stanowi tak zwaną wyspę ekologiczną, posiadającą swój własny ekosystem z odrębnymi populacjami. Takie marginalne siedliska często obfitują w wyspecjalizowane organizmy, dla których warunki o specyficznych cechach mikroklimatycznych, fizycznych i chemicznych są najlepszym miejscem bytowania i rozwoju. W krajobrazie rolniczym takimi wyspami ekologicznymi są najczęściej śródpolne oczka wodne, miedze, i śródpolne zadrzewienia.

Wiele jednostek użytków ekologicznych znajduje się w krajobrazie rolniczym Parku Krajobrazowego Wzniesień Łódzkich. Krajobraz rolniczy znacznie różni się od krajobrazu naturalnego pod względem różnorodności ekosystemów, ich złożoności, a także struktury i stabilności powiązań ekologicznych. Jest to spowodowane przede wszystkim użytkowaniem oraz kształtowaniem obszarów rolniczych przez człowieka. Nie oznacza to jednak, że użytki ekologiczne na tych obszarach mają mniejsze znaczenie, niż te w krajobrazie naturalnym.

Pomiędzy wyspami środowiskowymi, a korytarzami ekologicznymi tworzą się sieci powiązań. Są one niezmiernie ważne dla zachowania różnorodności biologicznej i stabilności ekosystemów, a także korzystnie oddziałują na ich produktywność, co zwykle jest niedoceniane. Wyspy środowiskowe często są na tyle małe, że w ich obszarze nie mogą się wykształcić prawidłowe warunki abiotyczne: glebowe, hydrologiczne, mikroklimatyczne, co ma znaczny wpływ na powstałe później środowisko biotyczne. Dlatego też, ważną rolę odgrywają korytarze ekologiczne, często same w sobie będące wyspami środowiskowymi (na przykład miedze

Pojedyncze drzewa na miedzach odgrywają ważną rolę ekologiczną i krajobrazową. Fot. L. Samosiej

biegnące pomiędzy polami uprawnymi, łączące wyspy drzew lub krzewów). Korytarz ekologiczny tworzy ciąg mikrośrodków strukturalnych i funkcjonalnych, który zapewnia bezpieczną migrację osobników pomiędzy siedliskami, dzięki czemu możliwa jest swobodna wymiana materiału genetycznego. Przyrodnicza wartość wysp ekologicznych zależy od wielu

parametrów takich jak: ich geneza – zależna bądź nie, od procesów związanych z działalnością człowieka, ich liczba, wielkość, kształt, struktura przestrzenna, odległość pomiędzy osobnymi wyspami, a także stopień odizolowania od otaczającego środowiska.

Krajobraz rolniczy charakteryzuje się zdecydowaną przewagą powierzchni rolnych nad innymi ekosystemami. W agrosystemach zachwiane są proporcje między cyklami biogeochemicznymi, są one bardzo uproszczone, produkcja znacznie przekracza rozkład, producentami są przede wszystkim rośliny uprawne, a konsumentami człowiek i zwierzęta gospodarskie. Naturalny łańcuch troficzny jest zaburzony, głównie przez działalność człowieka, wielkoobszarowe uprawy i brak zróżnicowanej struktury krajobrazu. Mocno zróżnicowana struktura i mozaikowe przenikanie się ekosystemów pozwala na lepszy obieg materii i energii w przyrodzie, przemienność pól uprawnych i użytków ekologicznych pozwala na zwiększenie liczby występujących gatunków, a tym samym na unormowanie i urozmaicenie łańcuchów troficznych.

Proces kształtowania współczesnych krajobrazów rolniczych postępuje w stronę zmniejszania różnorodności struktur. Występująca kiedyś mozaikowatość tego krajobrazu zastępowana jest wielkoobszarowymi uprawami i ich intensyfikacją, wykorzystywaniem maksymalnego obszaru powierzchni rolnych – nie zachowując przy tym odpowiedniej

Oczko wodne obfitujące w różne gatunki roślin i zwierząt. Fot. L. Samosiej

szerokości miedzy, osuszaniem oczek wodnych, wycinaniem skupisk drzew i krzewów znajdujących się na obrzeżach pól uprawnych. Wszystkie te procesy prowadzą do degradacji powierzchni, na której znajduje się naturalny potencjał produkcyjny, a także do zmniejszenia bądź

zerwania powiązań ekologicznych między wyspami środowiskowymi. Takie przemiany krajobrazu skutkują postępującym pogorszeniem warunków abiotycznych: nasileniem erozji wietrznej, powiększeniem spływu powierzchniowego, jak również zmianami w środowisku

biotycznym: na przykład doprowadzenie do zwiększenia populacji wyspecjalizowanych szkodników upraw. Aby uniknąć negatywnych skutków przemian krajobrazowych i zubożenia składu gatunkowego ekosystemu rolnego, należy dbać o mozaikową strukturę, w której znajdować się będą użytki ekologiczne różnego rodzaju.

Jednym z rodzajów nieużytków często występującym w krajobrazie rolniczym są śródpolne oczka wodne, które tworzą ważny element kształtowania otaczających je agrocenoz, ponieważ spełniają funkcję retencyjne i zasilają glebę w wodę w okresach suszy. Są to również ważne siedliska zwierząt pożytecznych ze względu na produkcję rolną. Tworzą miejsca wylęgu owadów i płazów, które są ważnym ogniwem w łańcuchu troficznym. Płazy utrzymują bowiem równowagę w lądowych systemach przyrodniczych, ograniczając ilość owadów niszczących plony, natomiast samemu będąc pożywieniem dla drapieżników wyższego rzędu. Niszczenie lub likwidowanie oczek wodnych skutkuje wypieraniem

rodzimy
gatunków
zwierząt, które pozbawione
swojego
naturalnego
środowiska wymierają albo
zmuszone są przenieść swoje
siedliska w inne rejony. Te
cenne ostoje są niestety
narażone na pogarszanie
jakości i degradację poprzez
zanieczyszczanie

spluwającymi z pól
pestycydami i nawozami
mineralnymi.

Ochrona
śródpolnych oczek wodnych

jest istotna nie tylko dlatego, by zachować różnorodność biologiczną, ale również by zachować naturalne bariery zapobiegające rozprzestrzenianiu się szkodliwych związków chemicznych. Jednym ze sposobów zapobiegania degradacji oczek wodnych jest obsadzanie ich roślinnością, głównie drzewami. Woda przesączająca się pod nimi zostaje poddana filtrowaniu i dzięki temu można znacznie zmniejszyć udział w jej składzie szkodliwych azotanów. Taka forma oczek wodnych ma duże znaczenie dla prawidłowego obiegu materii w środowisku, a dodatkowo wprowadza wysokie walory estetyczne do krajobrazu rolniczego.

Śródpolne oczka tętnią życiem. Fot. K. Krakowska

Śródpolne zadrzewienia są następnym użytkiem ekologicznym, zwykle w formie kęp, pasów, czy płatów drzew i krzewów. Mimo ważnych cech ekologicznych i estetycznych zadrzewienia śródpolne mają wielu przeciwników, głównie dlatego, że sprawiają przeszkodę dla urządzeń agrotechnicznych, ale również dlatego, że są miejscem bytowania wielu gatunków roślinożernych ssaków, szkodliwych owadów i roślin uznawanych za chwasty. Przeciwnicy zadrzewień śródpolnych podkreślają, że są to miejsca wylęgu, bytowania i zimowania szkodników, natomiast w praktyce okazuje się, że zagęszczenie populacji szkodliwych organizmów w głębi upraw jest znacznie mniejsze, niż na obrzeżach lasów i poboczach dróg. Z drugiej strony, powszechna jest opinia o pozytywnym wpływie kęp drzew

Zadrzewienia śródpolne stanowiące wyspę ekologiczną. Fot. L. Samosiej

lub krzewów wśród pól uprawnych, na jakość produkcji rolnej. W zadrzewieniach swoje miejsce lęgowe ma wiele gatunków drapieżnych owadów i chrząszczy, których pokarmem są owady niszczące plony. Również jest to ostoja ptaków, ssaków i płazów poszukujących pożywienia na agrocenozach. Korzystny wpływ zadrzewień śródpolnych na agrocenozy jest niekwestionowany i przejawia się nie tylko w środowisku biotycznym, ale również w abiotycznym, głównie poprzez: hamowanie prędkości wiatru i tym samym hamowanie erozji wietrznej, ograniczenie strat wody w porach suchych poprzez ograniczenie parowania z gleby, ograniczenie wpływu powierzchniowego, a tym samym erozji wodnej szczególnie

nachylonych stoków, zmniejszenie prawdopodobieństwa występowania przymrozków wiosną, i najważniejsze – tworzenie barier dla przemieszczania się szkodliwych związków chemicznych. Kolejnym typem użytków ekologicznych są miedze. Tym terminem definiuje

się pasy niezaoranego terenu pomiędzy polami, zwykle będące elementem rozgraniczającym pola. Są one najczęściej występującym użytkiem ekologicznym w krajobrazie rolniczym, obecnie często zastępują niegdyś rosnące w tych miejscach drzewa i krzewy. Miedze są miejscem występowania wielu gatunków roślin, będących pokarmem zwierząt roślinożernych, a także wielu gatunków owadów i ślimaków. Miedze są również miejscem bytowania owadów zapylających rośliny, co z punktu widzenia rolników powinno być procesem bardzo pożądanym. Duże znaczenie na jakość ekosystemu takich wysp środowiskowych ma szerokość miedzy, im szersza tym lepiej, ponieważ środkowa część miedzy nie ulega w takim stopniu wpływowi negatywnych czynników zewnętrznych jak obszary brzegowe. Ponadto, miedze zwykle mają wydłużony kształt i biegną między polami uprawnymi, tworząc korytarze ekologiczne, łączące otaczające wyspy.

Każdy z tych użytków ma swój cenny i odmienny ekosystem, pozwalający na zwiększenie różnorodności biologicznej tego regionu, dlatego pozostawienie użytków ekologicznych w ich naturalnym i niezdegradowanym stanie jest niezwykle ważne. Ochrona użytków ekologicznych wspierana jest przez różne formy finansowania, na przykład przez Program Rolnośrodowiskowy. Polega on na wspieraniu i zachęcaniu rolników do działań na rzecz poprawy stanu środowiska naturalnego i obszarów wiejskich. Działania te realizowane są głównie poprzez przywracanie walorów lub utrzymanie stanu cennych siedlisk użytkowanych rolniczo oraz zachowanie różnorodności biologicznej na obszarach wiejskich, a także promowanie zrównoważonego systemu gospodarowania i odpowiednie użytkowanie gleb oraz ochrona wód. Program rolnośrodowiskowy w sposób bezpośredni i pośredni wpływa także na zachowanie bioróżnorodności. Każdy beneficjent tego programu może ubiegać się o płatność rolnośrodowiskową, która wypłacana jest na podstawie odrębnych ustaleń. Program ten dotyczy działań prowadzonych na gruntach rolnych użytkowanych jako grunty orne, łąkach, pastwiskach oraz sadach. Więcej informacji na ten temat można znaleźć na stronie internetowej www.minrol.gov.pl.

Literatura:

Kapuściński R., „Użytki ekologiczne”. Przyroda Polska. Formy ochrony przyrody – „od kuchni” (8) 2011r.

Korelewski K., „Zasady tworzenia i zarządzania użytkami ekologicznymi w Polsce”. Infrastruktura i ekologia terenów wiejskich. 2005r.

Symonides E., „Znaczenie powiązań ekologicznych w krajobrazie rolniczym”. Woda-Środowisko-Obszary Wiejskie. 2010r.

www.minrol.gov.pl – Program Rolnośrodowiskowy